

*Diana Jurgelevičiūtė**

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

Informacinis saugumas Lietuvoje: gegužės 9-osios problema ir Rusijos lėktuvo avarija

Straipsnyje pateikiamas dviejų 2005 m. vykusių Rusijos informacinių kampanijų prieš Lietuvą tyrimas. Pirmoji susijusi su Rusijos organizuotu gegužės 9-osios minėjimu Maskvoje, antroji – Rusijos naikintuvo katastrofa Lietuvos teritorijoje. Keliamas klausimas, kodėl ir kaip diplomatinis vizitas ir karinis incidentas peraugo į informacinio saugumo sektoriaus grėsmes bei kokius padarinius sukėlė. Aiškinant Rusijos informacinio spaudimo priežastis ir pasekmes bei vertinant, ar jis galėjo kelti grėsmę Lietuvai, pasitelkiama socialinio konstruktyvizmo perspektyva. Taikant saugumizavimo požiūrį aiškinamasi, kaip Lietuva ir Rusija suvokė minėtus įvykius, kokius jų veiksmus skatino šis suvokimas ir kokią poveikį tai darė jų informaciniam saugumui.

Išvadas

Nepaisant Lietuvos narystės euroatlantinėse struktūrose, Rusija bando ją ir kitas Baltijos valstybes išlaikyti savo įtakos zonoje. Tam pasitelkiamos netiesioginės įtakos plėtros ir kontrolės formos. Galima pastebėti, jog pastaraisiais metais Rusija vis aktyviau veikia ekonominiame, ypač energetiniame sektoriuje¹. Santykiuose su šiomis šalimis Rusija taip pat yra linkusi naudoti ir diplomatinį spaudimą bei vis aktyviau išbandyti naują galios formą – informacinę galią. Taip Rusija visų pirma bando įsitvirtinti Lietuvos informacinėje erdvėje: skleisti savo požiūrį skverbdamasi į Lietuvos žiniasklaidos, švietimo, kultūros sferas². Antra, Rusija siekia įtvirtinti savo požiūrį įvairiais su Lietuva susijusiais klausimais tarptautinėje arenoje, konkrečiai – globalioje informacinėje erdvėje. Ši erdvė tampa dar viena valstybių konkurencijos arena, kurioje įtaką – gebėjimą primesti savo požiūrį – bandoma įtvirtinti informacijos ir komunikacinių technologijų dėka. Globalioje informacinėje erdvėje Rusijos skelbiamas požiūris dažnai prieštarauja oficialiai Lietuvos pozicijai bei dezinformuoja tarptautinę

* *Diana Jurgelevičiūtė* – Vilniaus Universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto doktorantė. Adresas: Vokiečių g. 10, 01130 Vilnius, tel. 8-5-2514130, el. paštas: diana.jurgeleviciute@tspmi.vu.lt

¹ Janeliūnas T., „JAV ir Rusijos įtakos persiskirstymas Vidurio ir Rytų Europos regione“ pranešimas metinėje VU TSPMI ir LPA konferencijoje „Lietuva po Prahos“, Vilnius, 2002 m. lapkričio 29 d., <http://www.tspmi.vu.lt/files/mokslkonfer/janeliunas.doc>, 15 01 2006.

² Žalys L., „Lietuva iš Rytų jaučia smarkų informacinį spaudimą“, *Kauno diena*, 2006 m. vasario 27 d., Maliukevičius N., „Lietuva – Rusijos informacinė kolonija“, *Atgimimas*, 2006 m. kovo 14 d.

bendruomenę. Šie precedentai leidžia daryti prielaidas apie Rusijos vykdomą informacinį/psichologinį karą prieš Lietuvą. Dėl to didėja Lietuvos informacinio saugumo svarba ir poreikis suprasti kylančias informacines grėsmes bei pažeidžiamas vietas.

Rusijos vykdomą informacinį spaudimą prieš Lietuvą analizuojančių nuoseklių ir išsamių tyrimų nėra. Tarp Lietuvos politologų informacinio karo fenomeną detaliau nagrinėjo Nerijus Maliukevičius: jis daugiausia orientavosi į karinio konflikto metu vykdomas informacinio karo operacijas³. Minėtinas ir Tomas Janeliūnas⁴: jis informacinio saugumo problematikos tyrimui siūlo taikyti objektyvistinę tyrimo prieigą grindžiamą komunikacinio saugumo sektorių, nes saugumizavimo modelis esą yra nepakankamas, jei „ne tik siekiama aptarti problemas raidos procesą, bet ir bandoma surasti tinkamiausius jos sprendimo būdus“⁵. Janeliūnas šio tariamo trūkumo nebando ištaisyti ir atmeta saugumizavimo modelį kaip neadekvatų. Tačiau saugumizavimo teorijos autorius Ole Wæveris teigia, kad nors saugumizavimo požiūris visų pirma analizuoja, kaip problemos (ne)tampa saugumo problemomis, nereiškia, kad jis negali kritikuoti bei kitais būdais patarti ar išpėti⁶. Taigi saugumizavimo modelio kritika dėl to, kad jis nepateikia rekomendacijų, kokios saugumo politikos reikia imtis, nėra pagrįsta.

Atsižvelgiant į problemos aktualumą ir menką ištyrimą šiame straipsnyje analizuojamos informacinio saugumo požiūriu svarbios naujausios konfrontacijos Lietuvos ir Rusijos santykiuose. 2005 m. įvyko dvi reikšmingos Rusijos informacinės kampanijos prieš Lietuvą. Pirmoji susijusi su Rusijos organizuotu Antrojo pasaulinio karo pabaigos metinių – gegužės 9-osios – minėjimu Maskvoje. Šioje situacijoje galima buvo stebėti aktyvų Rusijos informacinį spaudimą Lietuvai. Antroji kilo po to, kai rugsėjo 15 d. Lietuvos teritorijoje sudužo nuo skrydžio kurso nukrypęs Rusijos naikintuvas „Su-27“. Įdomu tai, kad šis savo prigimtimi karinio pobūdžio incidentas sukėlė informacinio saugumo požiūriu reikšmingų padarinių.

Analizuojant minėtų įvykių eigą, siekiama atsakyti į klausimą, kodėl ir kaip diplomatinis vizitas ir karinis incidentas peraugo į informacinio saugumo sektoriaus grėsmes bei kokius padarinius sukėlė. Tyrime pirmiausia apsibrėžiami teorinės analizės rėmai, paremti konstruktyvistinėmis saugumizavimo modelio prielaidomis. Antra, atliekant gegužės 9-osios ir „Su-27“ atvejų

³ Maliukevičius N., *Informacinio karo koncepcija: JAV ir Rusijos požiūriai*, Vilnius: Eugrimas, 2002. Maliukevičius N., „Karinis konfliktas informacijos amžiuje ir Lietuvos pasirengimas“ in *Lietuvos metinė strateginė apžvalga, 2003*, Vilnius, 2004, p. 53–72. Nagrinėta ir informacinė-kultūrinė ekspansija iš Rytų, žr.: Maliukevičius N., „Ekspansijos iš Rytų apraiškos Lietuvos informacinėje erdvėje“, *Politologija* 2 (42), 2006.

⁴ Janeliūnas T., „Saugumo studijos – grįžimas prie objektyvistinio analizės modelio“, *Politologija* 2 (34), 2004. Janeliūnas T., „Gegužės 9-osios problema saugumizavimo teorijos ir komunikacinio saugumo požiūriu“, *Politologija* 2 (38), 2005.

⁵ Janeliūnas T., „Gegužės 9-osios problema ...“ (note 4), p. 27.

⁶ Wæver O., „Aberystwyth, Paris, Copenhagen. New „Schools“ in *Security Theory and their Origins between Core and Periphery*, Paper presented at the annual meeting of the International Studies Association, Montreal, March 17–20, 2004. Panel Geo-Cultural Epistemologies in IR: Thinking Security Differently, 23.

analizę, siekiama išskirti informacinio saugumo požiūriu esminius Lietuvos ir Rusijos konfrontacijos aspektus ir atsakyti į klausimą, kuri valstybė laimėjo kiekvienoje iš šių informacinių konfrontacijų.

1. Informacinio saugumo analizės modeliai

1.1. Informacinio saugumo tyrimai

Informacinis saugumas apima informacijos, informacija paremtos veiklos, informacinių sistemų ir kompiuterinių tinklų apsaugą. Atsižvelgiant į grėsmių pobūdį galima išskirti du informacinio saugumo tipus. Pirmas, psichologinis informacinis saugumas. Čia aktualūs idėjinio lygmens pavojai: psichologinės, informacinės grėsmės. Jas sukelia propaganda, tikrovės neatitinkančių faktų pateikimas, informacijos ribojimas, siekis padaryti savo požiūrį dominuojanti informacinėje erdvėje. Antras, technologinis informacinis saugumas susijęs su technologinio pobūdžio grėsmėmis, pavyzdžiui, išsilaužimai į kompiuterines sistemas. Šiame tyrime bus nagrinėjamos pirmojo – idėjinio – tipo informacinės grėsmės ir su jomis susijęs psichologinis informacinis saugumas. Straipsnyje jie bus vadinami tiesiog informacinėmis grėsmėmis ir informaciniu saugumu.

Informacinio saugumo tyrimai, kaip nauja saugumo studijų kryptis, dar nėra išplėtoti. Galima pastebėti, kad tarptautinių santykių disciplinoje egzistuojantys saugumo studijų požiūriai į savo tyrimus neįtraukia informacinio saugumo aspekto. Tai atliekant visų pirma reikia pasirinkti informacinio saugumo analizės metodą. Atsižvelgiant į metodologines prielaidas, galima išskirti dvi pagrindines saugumo tyrimų kryptis. Jos skiriasi tuo, kaip vertinamas saugumas – objektyviai ar subjektyviai. Pirmuoju atveju manoma, jog grėsmės galima objektyviai identifikuoti ir analizuoti, o saugumas yra konkreti pasiekama būseną. Antruoju, jog grėsmės priklauso nuo individualaus ir intersubjektyvaus suvokimo (jos negali būti objektyviai įvertintos), o saugumas laikomas socialiai konstruojamu reiškiniu. Šia socialinio konstruktyvizmo perspektyva remiasi saugumizavimo teorija. Ji bus aptarta pirmiausiai. Tuo tarpu objektyvistinis požiūris analizuojamas pristatant komunikacinio saugumo sektorių, į kurį yra įtraukta informacinių grėsmių analizė.

1.2. Saugumizavimo perspektyva

Svarbiausias saugumizavimo perspektyvos tikslas – paaiškinti saugumizuojančio veikėjo logiką, kuria jis vadovaujasi, tam tikras problemas įvardydamas kaip grėsmes⁷. Saugumo problematiką analizuojant per saugumizavimo perspektyvą nėra svarbu, ar grėsmė yra *reali*, svarbiausia – kaip

⁷ Buzan B., Waever O., de Wilde J., *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder USA, London UK: Lynne Rienner Publishers, 1998.

problema suvokiama, arba kas laikoma grėsme. Saugumas laikomas socialiai konstruojamu reiškiniu: problema tampa grėsme tada, kai ji saugumizuojančio veikėjo yra įvardijama kaip tokia. Kad problema būtų sėkmingai saugumizuota, auditorija turi pritarti, kad įvardyta problema yra grėsmė. Auditoriją lemia politinės sistemos ir konkrečios saugumizuojamos problemos⁸.

Tam tikrą problemą įvardijant grėsme siekiama pabrėžti, kad ji negali būti lyginama su kitomis problemomis ir būti sprendžiama įprastais viešosios politikos būdais. Bet koks klausimas gali būti⁹:

- nepolitizuotas – valstybė jo nesprendžia, jis netampa visuotinai aptariamu klausimu;
- politizuotas – klausimas tampa viešosios politikos dalimi ir yra sprendžiamas valdžios, perskirstant resursus ar pan.;
- saugumizuotas – klausimas pristatomas kaip egzistencinė grėsmė, perkeliamas iš įprastos politikos darbotvarkės į tokią, kuri laikoma daug svarbesne, įgalinančia imtis netradicinių priemonių.

Dar viena svarbi sąvoka – desaugumizavimas. Tai saugumizuotos problemos gražinimas į eilinę politinę darbotvarkę arba apskritai problemos nesaugumizavimas. Atsižvelgti į tai, ar problema buvo saugumizuota, ar ne, svarbu todėl, kad bet kuriuo atveju tai daro įtaką tam, kokią saugumo politiką veikėjai toliau įgyvendina.

1.3. Saugumo politikos vertinimo kriterijai

Waeveris, teigdamas, jog saugumizavimo modelis gali kritikuoti saugumo politiką ir pateikti rekomendacijas, nepaaiškina, kaip tai turėtų būti daroma. Taigi norint vertinti saugumizavimo ir desaugumizavimo pasekmes, t. y. veiksmus, kurių valstybės ėmėsi, besivadovaudamos savo suvokimu apie gegužės 9-osios minėjimą ir lėktuvo incidentą, reikia įsivesti konkrečius vertinimo kriterijus.

Šiame straipsnyje teigiama, kad vertinant saugumo politiką galima pasiremti anksčiau (prieš minėjimą ir incidentą) valstybių nacionalinėse saugumo doktrinos, oficialiuose pareiškimuose išdėstytomis nuostatomis. Šios nuostatos nelaikomos tokiomis, kurios įvardija realias (objektyvistine prasme) grėsmes. Jos yra anksčiau įvykusio saugumizavimo rezultatas, parodantis, kaip buvo suvokiamas saugumas ir grėsmės. Taigi analizuojama, ar valstybės nuosekliai laikėsi anksčiau savo deklaruotų interesų ir požiūrio į saugumą bei jam kylančias grėsmes¹⁰.

⁸ *Ten pat*, p. 11–12.

⁹ *Ten pat*, p. 10.

¹⁰ Pastebima, jog tyrinėtojai, tiriantys saugumizavimą, gali patekti į spąstus: pateikdami saugumo politikos rekomendacijas jie patys gali tapti saugumizuojančiais veikėjais. Tačiau tai įmanoma tik tuomet, jei jie turėtų galios saugumizuoti problemas, o tai itin retas atvejis. Pažymėtina, jog tam, kad problema būtų sėkmingai saugumizuota, neužtenka, vien ją įvardyti. Tam reikia ir auditorijos pritarimo, jog problema laikytina grėsme, ir pajėgumo imtis ypatingų priemonių jai spręsti.

Straipsnyje daroma prielaida, kad analizuojami įvykiai neturėjo pakeisti Lietuvos ir Rusijos nacionalinių interesų ar požiūrio į grėsmes. Minėjimas susijęs su istoriniais ir fundamentaliais valstybės idėjos aspektais, todėl pakeisti požiūrį į juos reikėtų ilgo laiko. Naikintuvo katastrofa, kaip netikėtas ir laiko prasme neilgai trukęs (nuo avarijos iki jos tyrimo išvadų paskelbimo) incidentas, taip pat negalėjo pakeisti anksčiau įtvirtinto požiūrio į saugumą. Todėl Lietuvos ir Rusijos reakcija į įvykius turėtų atitikti anksčiau išdėstytą jų požiūrį į saugumą ir grėsmių suvokimą.

Tačiau jei valstybių reakcija neatitinka jų strateginiuose dokumentuose išdėstytų nacionalinio saugumo ir užsienio politikos strategijos gairių, tai galima paaiškinti nurodant dvi priežastis. Pirma, galima teigti, kad pasikeitė saugumo samprata ir požiūris į grėsmes, t. y. kaip apibrėžiamas saugumas ir kas laikoma grėsmėmis. Tačiau jei požiūris keičiamas, tai turi būti aiškiai deklaruojama. Antra, jei grėsmes sėkmingai saugumizuojančių veikėjų veiksmams neatitinka nacionalinėse strategijose išdėstytų tikslų ir veikimo gairių, o požiūrio į saugumą pasikeitimas nėra nurodomas, galima teigti, jog jie priima nenuoseklus užsienio ir saugumo politikos sprendimus¹¹. Taip gali atsitikti dėl trijų priežasčių. Pirma, veikėjai gali saugumizuoti ir pervertinti pavojus imdami laikyti grėsmėmis tas problemas, kurios iš tiesų nekelia grėsmės saugumui (atsižvelgiant į egzistuojančią saugumo apibrėžimą, o ne jų *realumą*). Antra, desaugumizuoti ir grėsmes laikyti įprastomis problemomis, nors saugumo apibrėžime jos laikomos grėsmėmis. Trečia, nesaugumizuoti – nuspręsti problemas nelaikyti rimtu pavojumi, nors, remiantis egzistuojančiu saugumo apibrėžimu, ji turėtų būti laikoma grėsme, t. y. saugumizuota.

Nenuoseklus saugumo politikos pasirinkimas gali įvykti ne tik dėl atsitiktinės klaidos. Gali būti, jog dėl kitos valstybės manipuliacijų informacija imama vadovautis, to nesuvokiant, ne savo nacionaliniais interesais. Taip elgtis – vadovautis svetimais interesais ar nurodymais – siekia paskatinti informacinių kampanijų kūrėjai. Taigi saugumizavimo veiksmai bus vertinami šiuo informaciniam saugumui svarbiu aspektu.

2. Gegužės 9-osios problema informacinio saugumo požiūriu

2.1. Rusijos požiūris į gegužės 9-osios problemą

Pirma, analizuojami informacinio saugumo aspektai, kilę sprendžiant šią problemą, atsakomi klausimai: (1) kaip gegužės 9-osios problemą vertino Lietuva ir kaip Rusija, (2) kokius jų veiksmus provokavo šis suvokimas ir (3) kokias

¹¹ Šis kriterijų apibrėžimas nereiškia, jog tik nuolatinis *status quo* palaikymas saugumo politikoje būtų nuoseklus. Čia norima pabrėžti, kad saugumo politikos pasikeitimas turi būtinais būdais *deklaruotas*, t. y. tikslingas (tai vadinama nuoseklia pozicija). Kita pozicija, kai nesuvokiant imama vykdyti saugumo politiką, priešinga tai, kuri buvo deklaruota. Informacinių kampanijų tikslas kaip tik ir yra pakeisti prieš elgesį jam to nesuvokiant.

pasekmes lėmė. Antra, bus vertinama, ar sprendimas dėl dalyvavimo gegužės 9-osios minėjime galėjo sukelti grėsmę Lietuvos informaciniam saugumui.

Rusijoje gegužės 9-oji laikyta svarbia valstybei istorine švente – Rusijos pergalės Antrajame pasauliniame kare 60-osiomis metinėmis. Artėjant gegužės 9-osios minėjimui Rusijos žiniasklaidoje dominavo patriotinės temos, buvo skatinami patriotiniai jausmai. Todėl šios datos ir su ja susijusių įvykių kvestionavimas Rusijoje sutiktas itin priešiška. Kaip teigė Rusijos politologas Sergejus Markovas, laikomas Kremliaus pozicijų skleidėju, „[t]ai yra geriausia, ką mes padarėme XX a., ir kai kas nors nori sumenkinti tai, kuo mes didžiuojamės, negali būti ir kalbos apie racionalius santykius“¹². Valstybės Dūmos vicepirmininkas Vladimiras Žirinovskis pareiškė, kad „[t]ik Pabaltijyje menkinama Pergalės reikšmė, čia vyko fašistinių judėjimų veteranų eisenos“, bei pabrėžė, kad dėl to drauge su Rusija piktinasi visa Europa¹³. Taigi akcentuotas Rusijos ir likusios Europos požiūrių bendrumas ir jam prieštaraujanti Baltijos valstybių pozicija. Šis Rusijos informacinio spaudimo Lietuvai aspektas svarbus dėl dviejų priežasčių. Pirma, Rusijos pareigūnai taip bandė sukurti neigiamą Baltijos valstybių įvaizdį Vakarų valstybių akyse. Antra, darė spaudimą Baltijos valstybėms, teigdami, kad jos turėtų elgtis kaip jų Vakarų partnerės.

Tai, kad gegužės 9-osios problema buvo saugumizuota (imtasi neeilinių priemonių jai spręsti po to, kai Lietuva atsisakė dalyvauti minėjime Maskvoje ir ėmė skelbti savo požiūrį į istorinius įvykius), rodo prasidėjęs Rusijos informacinis spaudimas kaltinant Lietuvą priešišku Rusijai ir palankumu fašizmui. Taip buvo kuriamas alternatyvus diskursas Lietuvos požiūriui į istorinius įvykius neleidžiant jai įgyti informacinio pranašumo ir įtvirtinti savo požiūrį apie patirtą okupaciją. Rusija Lietuvos atsisakymą dalyvauti minėjime suvokė kaip nepagarbą istoriniams įvykiams, kurie lemia Rusijos, kaip Antrojo pasaulio karo nugalėtojos ir didžiosios valstybės, identiteto kūrimą. Identitetas, nacionalinės vertybės, valstybės ideologija, tam tikras valstybėje nusistovėjęs „gyvenimo būdas“ sudaro tai, kas vadinama valstybės idėja. Lietuvos atsisakymą dalyvauti minėjime Rusija suvokė kaip jai svarbaus istorinio įvykio menkinimą, todėl galima teigti, kad atsisakymą Rusija saugumizavo kaip grėsmę valstybės idėjai. Gegužės 9-osios minėjimą galima laikyti Rusijos informacine kampanija, kuria norėta įtvirtinti didžiosios valstybės įvaizdį. Taip pat Rusijos pareigūnai siekė paneigti Baltijos šalių požiūrį į istorinius įvykius teigdami, kad Baltijos valstybės nebuvo aneksuotos, o į Sovietų Sąjungą įstojo savo valia.

Apibendrintai galima pastebėti, kad, pirma, Rusija saugumizavo Lietuvos atsisakymą dalyvauti minėjime ir laikė tai grėsme valstybės idėjai. Reaguodama į atsisakymą dalyvauti minėjime kaip į grėsmę valstybės idėjai, Rusija ėmė vykdyti naujas informacines kampanijas prieš Lietuvą: informacinį

¹² BNS, S. Markovas: *Lietuvos prezidentui neatvykus į Maskvą, šalių santykiai gali blogėti*, 2005 m. balandžio 15 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=6484259&categoryID=7&ndate=1113573243>, 15 09 2005.

¹³ BNS, V. Žirinovskis *kaltina Baltijos šalis siekiant sumenkinti pergalės Antrajame pasauliniame kare reikšmę*, 2005 m. balandžio 23 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=6536167&categoryID=8&ndate=1114203673>, 15 09 2005.

spaudimą atvykti į minėjimą pakeitė informacinis spaudimas, kuriuo siekta diskredituoti Lietuvos įvaizdį tarptautinėje arenoje.

Antra, Rusija darė spaudimą Lietuvai atvykti į minėjimą, o Lietuvai atsisakius jį kritikavo ir savo pareiškimais bandė diskredituoti. Rusijos spaudimas Lietuvai ir kitoms Baltijos valstybėms atskleidė neretai pastebimą Rusijos požiūrį į jas kaip į savo įtakos zonos, o ne savarankiškas ir nepriklausomas valstybes. Taip pat Rusija stengėsi pateikti savo požiūrį į istorinius faktus, kuris nebuvo palankus ir priimtinas Lietuvai. Abiem šiais atvejais Rusija bandė įtvirtinti savo požiūrį globalioje informacinėje erdvėje.

2.2. Lietuvos požiūris į gegužės 9-osios problemą

Galima pastebėti, kad gegužės 9-osios problemą Lietuvoje buvo bandoma saugumizuoti dėl dviejų skirtingų motyvų. Tai lėmė skirtingus siūlymus, kaip spręsti šią problemą, – vykti į minėjimą ar ne. Pirma, atsižvelgiant į vertybinius, idėjinius aspektus siekta išvengti netiesioginio pritarimo Rusijos pateikiamam Antrojo pasaulinio karo pabaigos vertinimui ir taip sustiprinti jos pozicijas informacinėje erdvėje. Dalyvavimas minėjime buvo saugumizuotas kaip grėsmė valstybės idėjai: jis būtų reiškęs Lietuvos pritarimą Rusijos istorinių įvykių interpretacijai. Todėl pasisakyta už nedalyvavimą minėjime. Antra, būta gana marginalių pastebėjimų, kad gegužės 9-osios problemos sprendimas kelia grėsmę pragmatiniams Lietuvos interesams. Teigta, jog atsisakius vykti į minėjimą kiltų grėsmė Lietuvos ekonominiam saugumui. Todėl saugumizuojant gegužės 9-osios problemą manyta, jog į minėjimą reikia vykti. Trečia, už vykimą į minėjimą pasisakyta argumentuojant, jog Lietuva turi dalyvauti ir išsakyti savo nuomonę Maskvoje. Tačiau pastarieji du saugumizavimo bandymai nebuvo sėkmingi. Įdomu tai, kad visuomenėje pritariančių galimai Prezidento kelionei į Maskvą buvo daugiau nei nepritariančių¹⁴. Prezidentui V. Adamkui nusprendus nedalyvauti Pergalės dienos minėjime didesnė dalis apklaustųjų nepritarė tokiam sprendimui¹⁵.

Argumentai, kodėl buvo priimtas sprendimas nevykti į gegužės 9-osios minėjimą, rodo, kad Lietuva saugumizavo patį gegužės 9-osios minėjimą ir Rusijos požiūrį į jį, kaip grėsmę valstybės idėjai. Manyta, kad Rusija gali pasinaudoti Lietuvos dalyvavimu minėjime ir sukelti abejones dėl istorinių faktų (esą dalyvavimas galėtų reikšti Lietuvos okupacijos po Antrojo pasaulinio karo pripažinimą). Rusijos vykdomas istorinių klausimų kvestionavimas Lietuvoje matytas kaip Rusijos abejojimas Lietuvos valstybingumu, o spaudimas atvykti į minėjimą – siekis išlaikyti Lietuvą savo įtakos zonoje. Todėl ši problema buvo saugumizuojama kaip grėsmė valstybės idėjai. Atsižvelgiant į viešajame lygmenyje kilusias diskusijas, galima spręsti, jog tikimybė, kad bus pritarta Rusijos

¹⁴ „V. Adamkus į Maskvą nevyks, teigia šaltiniai“, 2005 m. kovo 7 d. <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=6190753>, 15 09 2005.

¹⁵ *Visuomenė pasidalinusi dėl V. Adamkaus sprendimo nevykti į Maskvą*, 2005 m. kovo 31 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=6369915>, 15 09 2005.

pateikiamai istorijos interpretacijos versijai nuvykus į minėjimą, laikyta didesne grėsme nei tai, kad Rusija turės galimybę eskaluoti Lietuvos, kaip profašistinės ir rusofobiškos šalies, įvaizdį jai atsisakius dalyvauti minėjime.

2.3. Gegužės 9-osios saugumizavimo pasekmės

Gegužės 9-osios atveju tarp Lietuvos ir Rusijos kilo nesutarimų dėl istorinių faktų. Rusijai Antrojo pasaulinio karo pabaiga – pergalės ir pasididžiavimo įvykis, svarbus formuojant jos, kaip didžiosios valstybės, identitetą. Tuo tarpu Baltijos šalims ji reiškia naujos okupacijos pradžią. Valstybės viena kitą kaltino savaip interpretuojant istorinius įvykius, manė, kad vienaip ar kitaip tai kelia grėsmę valstybės idėjai. Rusija siekė įtvirtinti savo požiūrį globalioje informacinėje erdvėje. Lietuva stengėsi, kad Rusijos nuomonė netaptų dominuojančia, ir oponuodama jai skelbė savo požiūrį į istorinius faktus.

Informacinio saugumo požiūriu svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad Rusija, kvestionuodama istorinius faktus, siekė sukelti abejones dėl seniai visuotinai pripažintamų faktų. Diskusijos dėl faktų reikštų, kad dėl jų dar nėra visuotinai sutariama. Jų vertinimas, pasiektas naujai pradėtuose debatuose, galėtų būti kitoks nei prieš tai buvęs. Būtent to siektų diskusijų iniciatoriai. Kita vertus, likus šių diskusijų nuošalyje būtų leista Rusijai eskaluoti savo požiūrį į istoriją. Taigi vienu iš Lietuvos laimėjimų priešinant Rusijos informaciniam spaudimui galima laikyti tai, kad ji neįsitraukė į beprasmes ir Rusijai naudingas diskusijas dėl okupacijos. Tačiau kartu neigė Rusijos pateikiamą istorijos interpretaciją, kėlė okupacijos pripažinimo klausimą¹⁶, nes jos nepripažinimas laikytas svarbiausia grėsme valstybės idėjai. Šio klausimo iškėlimas buvo naudingas sudarant opoziciją Rusijos pateikiamai istorinių įvykių interpretacijai.

Kitu Lietuvos laimėjimu galima laikyti tai, kad saugumizuodama vykimą į gegužės 9-osios minėjimą ir jame nedalyvaujama ji susilaukė išskirtinio dėmesio. Tai leido jai pateikti savo kitoki požiūrį į istorinius įvykius po Antrojo pasaulinio karo pabaigos ir neleisti dominuoti Rusijos požiūriui globalioje informacinėje erdvėje. Taigi Lietuvos pasirinkimas nevykti į minėjimą labiau pasiteisino nei Latvijos sprendimas vykti¹⁷. Rusija nebuvo ta aplinka, kurioje galėjo būti leista išsakyti priešingą Rusijos valdžios nuomonei požiūrį. Lietuva, likusi toliau nuo iškilnių epicentro, turėjo daugiau galimybių išsakyti savo poziciją. Todėl Lietuvos atveju gegužės 9-osios minėjimą galima laikyti išspręsta saugumo problema arba problema, kurios virtimui grėsme buvo užkirstas kelias nusprendus nevykti į minėjimą.

Rusijos atstovų spaudimas dalyvauti renginyje ir retorikos sugriežtinimas Lietuvai atsisakius rodo, kad organizuodama šį renginį Rusija turėjo konkrečių tikslų, susijusių su gegužės 9-osios išnaudojimu prieš Baltijos valstybes. Rusija

¹⁶ *JAV lietuviai raginami bylinėtis su Rusija dėl sovietų okupacijos žalos atlyginimo*, 2005 m. gruodžio 28 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=8355193&categoryID=7&ndate=1135750895>, 15 09 2005.

¹⁷ *V. Vykė–Freiberga gerbia Lietuvos ir Estijos sprendimą*, 2005 m. kovo 7 d. <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=6198325&categoryID=8&ndate=1110226458>, 15 09 2005.

aktyviai reiškęsi tarptautinėje arenoje eskaluodama savo požiūrį į gegužės 9-ąją, keldama tarptautinės bendruomenės ir savo visuomenės abejones istoriniais faktais, darydama spaudimą Lietuvai atvykti į minėjimą ir t. t. Ši veikla rėmėsi siekiu dominuoti informacinėje erdvėje, įtvirtinti savo požiūrį į aktualijas, paveikti savo, Lietuvos ir tarptautinės visuomenės nuomonę. Remiantis informacinio saugumo apibrėžimu tai reikia vertinti kaip Lietuvos informacinio nesaugumo prielaidas ir informacinę agresiją prieš Lietuvos informacinį saugumą.

Tačiau galima pastebėti, kad Rusija nesugebėjo iki galo įgyvendinti savo siekių Baltijos valstybėms suabejojus dalyvavimo prasme ir Lietuvai bei Estijai galiausiai atsisakius dalyvauti minėjime. Tai reiškia, kad Lietuva, saugumizuodama vykimą į gegužės 9-osios minėjimą, pasielgė priešingai nei norėjo Rusija. Ir atvirkščiai, nesaugumizuodama būtų tapusi Rusijos manipuliacijų objektu.

Kita vertus, galima manyti, kad Rusija siekė, jog Lietuva (ir kitos Baltijos šalys) saugumizuotų gegužės 9-osios problemą. Taip ji elgtųsi priešingai nei Vakarų šalys ir pasirodytų esanti kitokia nei jos: rusofobiška, priešiška Rusijai, turinti su ja ne tik neišspręstų klausimų, bet ir sprendžianti juos ne dialogo būdu (tai galėjo parodyti atsisakymas dalyvauti Rusijai svarbiame minėjime). Skirtinga Lietuvos ir jos Vakarų sąjungininkų pozicija galėtų lemti prieštaravimus NATO ar ES viduje. Tokių prieštaravimų sukėlimas Rusijai būtų naudingas, nes euroatlantinėms struktūroms priklausančių valstybių pajėgumas priimti bendrus sprendimus, galia veikti kartu ir sudaryti atsvarą Rusijai tarptautinėje arenoje būtų sumažinti. Prielaidą, jog Rusija siekė, kad Lietuva saugumizuotų gegužės 9-osios problemą, arba išvadą, kad Rusijai tai buvo naudinga, patvirtintų ir tai, kad atsisakius vykti į minėjimą Lietuva vaizduota kaip pronacistiška ir rusofobiška valstybė. Taigi taip kurtas Lietuvos, kaip savo politiniais sprendimais kitokios nei jos Vakarų partnerės, valstybės įvaizdis.

Šiuos Rusijos veiksmus galima vertinti kaip nesėkmingus, kadangi Lietuvos sprendimą nevykti į minėjimą Vakarų partneriai suprato ir pateisino. Tai ypač pabrėžė JAV ambasadorius Lietuvoje Stephenas D. Mulas. Jis teigė, kad Lietuva išlaikys gerus santykius su Amerika bei turės jos paramą ir tuo atveju, jei Lietuvos vadovas nuspręstų nevykti į Maskvą¹⁸. Pas Lietuvos Prezidentą apsilankęs JAV politikas ir diplomatas Richardas Holbrooke'as patvirtino, kad Adamkaus apsisprendimas nepakeis Lietuvos ir Amerikos, pasak jo, jau nuo 1940-ųjų trunkančių draugiškų santykių¹⁹. JAV prezidentas George'as W. Bushas teigė gerbiantis Lietuvos Prezidento sprendimą nevykti į Maskvoje rengiamas iškilmes ir suprantąs, jog Antrojo pasaulinio karo pabaiga Vakarų Europai reiškė išlaisvinimą, tuo tarpu Vidurio ir Rytų Europai – sovietinę okupaciją ir komunizmą²⁰.

¹⁸ Aleknaite K., „Lietuva išlaikys JAV paramą ir atsisakius vykti į Maskvą“, 2005 m. vasario 10 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=6021511&categoryID=7&ndate=1108045665>, 15 09 2005.

¹⁹ Aleknaite, (note 18).

²⁰ G. W. Bushas: Lietuva – JAV draugė“, 2005 m. gegužės 5 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=6610500&categoryID=7&ndate=1115274015>, 15 09 2005.

Vertinant Rusijos informacinę kampaniją pažymėtina, kad jos informacinė agresija buvo neefektyvi. Lietuvos, kaip profašistinės ir rusofobiškos šalies, įvaizdis neįsitvirtino globalioje informacinėje erdvėje, lygiai kaip ir Rusijos pateikta istorinių įvykių interpretacija. Kita vertus, nacionaliniu lygmeniu, t. y. Rusijoje, buvo formuojama neigiama visuomenės nuomonė apie Lietuvą. Šis aspektas nors ir nėra itin reikšmingas gegužės 9-osios problemos atveju, tačiau jį svarbu apsvarstyti atsižvelgiant į ilgalaikes Rusijos prieš savo visuomenę vykdomos dezinformacijos kampanijos pasekmes. Tokios manipuliacijos visuomene Rusijoje tampa įprastos. Jų pasekmes rodo apklausa: 60 % rusų mano, jog Baltijos valstybės laikosi priešiškos Maskvai politikos²¹. Todėl visuomenės akyse agresyvi Rusijos politika Baltijos valstybių atžvilgiu atrodo pateisinama, o valdžia sukuria išorinius priešus, kuriais naudojasi kontroliuojant visuomenę.

Taigi remiantis tuo, kaip buvo saugumizuota gegužės 9-osios problema, galima daryti išvadą, ar sprendimas dėl dalyvavimo minėjime galėjo kelti grėsmę Lietuvos informaciniam saugumui. Vertinant Rusijos informacinio puolimo prieš Lietuvą efektyvumą pažymėtina, jog lemiamą vaidmenį suvaidino tai, kad Lietuva saugumizavo gegužės 9-osios minėjimą. Tokiu būdu ji išvengė šiame minėjime grėsmę savo saugumui ir užkirto kelią galimai žalai. Vykimo į minėjimą saugumizavimas buvo nuoseklus Lietuvos siekis apsaugoti valstybės idėją kaip referentinį saugumo objektą ir atitiko Lietuvos norą išvengti galimos grėsmės saugumui. Atsižvelgiant į Rusijos lūkesčius galima teigti, kad Lietuvos veiksmai neatitiko Rusijos interesų, arba jos suplanuoto informacinio puolimo scenarijaus.

3. Valstybių požiūris į naikintuvo „Su-27“ avariją

3.1. Svarbiausi incidento etapai

Toliau remiantis saugumizavimo perspektyva, analizuojama, kaip į naikintuvo „Su-27“ incidentą reagavo Lietuva ir Rusija, kaip buvo saugumizuojamos grėsmė keliančios problemos. Reikia pastebėti, kad naikintuvo katastrofa pirmiausia suvokiama kaip karinio pobūdžio grėsmė. Todėl analizuojant incidentą bus atkreiptas dėmesys ne tik į grėsmes informaciniam, bet ir kariniam saugumui. Tai leis įvertinti informacinio saugumo svarbą lyginant su kariniu saugumu šio incidento metu.

Incidentu eiga galima suskirstyti į tris etapus: naikintuvo avarija, incidento tyrimas ir incidento tyrimo išvadų paskelbimas. Po to buvę įvykiai – naikintuvo nuolaužų grąžinimas Rusijai, incidento tyrimas Rusijoje – nė vienoje iš valstybių nepadarė reikšmingos įtakos prieš tai suformuluotiems įvykio vertinimams, todėl detaliau nėra analizuojami. Informacinio saugumo požiūriu

²¹ Iškauskas Č., „Jokių diskusijų apie sovietinę okupaciją!“, 2005 m. balandžio 18 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=6495387&categoryID=2997120&ndate=1113803841>, 15 09 2005.

nėra svarbu, kokia buvo tikroji naikintuvo katastrofos priežastis – nelaimingas atsitikimas ar provokacija (*tikrųjų* naikintuvo avarijos priežasčių ieškotų objektyvistinė perspektyva paremta analizė). Svarbiausia, kokias valstybių reakcijas ji sukėlė, kokias problemas suaktualino.

3.2. Lietuvos reakcija į incidentą

Reaguodami į incidentą, Lietuvos pareigūnai minėjo įvairias galimas jo priežastis, neretai patys sau prieštaraudami, tačiau nepateikė aiškaus požiūrio į įvykį. Iškart po naikintuvo avarijos Lietuvos krašto apsaugos ministras Gediminas Kirkilas teigė, kad Rusija nuolat šnipinėja Lietuvą, o šis incidentas galėjo būti eilinė jos provokacija. Tokią informaciją patvirtino ir žiniasklaidoje pasirodę pranešimai, kad naikintuvo „Su-27“ pilotui Valerijui Trojanovui sienos pažeidėjo vaidmuo nėra naujiena²². Tačiau vėliau krašto apsaugos ministras pareiškė, „kad plačiai diskutuojamą galimybę apie sąmoningą sienos pažeidimą beveik tikrai jau galima atmesti“²³. Tai, jog nebuvo suformuluota aiški pozicija, kurios būtų laikęsi Lietuvos pareigūnai, lėmė Lietuvos žiniasklaidoje pasirodžiusių incidento interpretacijų gausą. Manyta, jog incidentas galėjo būti tiek nelaimingas atsitikimas, tiek iš anksto suplanuota Rusijos provokacija, siekiant išmėginti NATO gynybines galimybes: patikrinti, kaip veikia oro erdvės stebėjimo ir gynybos sistema, kaip pasiruošę ir kaip veikia Baltijos oro erdvės apsaugos misiją vykdančios NATO naikintuvai. Tai, kad, nesant aiškių įrodymų, imta eskaluoti versiją apie naikintuvo skrydį, kaip sąmoningą Rusijos provokaciją, patvirtina mintį, kad Rusija Lietuvoje suvokiama kaip grėsmės šaltinis ir panašių veiksmų iš jos tikimasi²⁴. Vakarų valstybės analogiškas naikintuvo skrydis Lietuvos oro erdvėje nebūtų taip sureikšminamas, kad būtų saugumizuotas, t. y. jis būtų laikomas problema, tačiau ne grėsme (remiantis minėtu saugumizavimo modelio pateikiamu problemų skirstymu į nepolitizuotas, politizuotas ir saugumizuotas). Taigi informacinė Lietuvos ir Rusijos priešprieša prasidėjo abiem incidento pusėms bandant pateikti savo požiūrį į naikintuvo avariją. Rusija teigė, jog tai nelaimingas atsitikimas, Lietuva – jog tai provokacija *arba* nelaimingas atsitikimas. Kadangi Lietuvos versija nebuvo aiški ir vienareikšmiška, Rusija laikydamosi tvirtos pozicijos įgijo pranašumą informacinėje erdvėje: Rusijos pateikiamą įvykio versiją lengviau galėjo suvokti auditorija, žiniasklaida ją galėjo lengviau suprasti ir perduoti.

Pradėjus incidento tyrimą, Lietuvos pareigūnai teigė, kad Rusija daro spaudimą ir trukdo Lietuvai tirti incidentą: nuslėpė informaciją apie

²² ELTA, „V. Trojanovas imituodavo oro erdvės pažeidėją“, 2005 m. rugsėjo 20 d., http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=7521492&categoryID=5995&ndate=1127200854_27_09_2005.

²³ „Krašto apsaugos ministras pateikė savo preliminarį išvadą“, Pranešimas žiniasklaidai, 2005 09 23, <http://monitoring.press.lt/docs/4130.doc>, 15 10 2005.

²⁴ Rusijos veiksnį galima priskirti prie vadinamųjų saugumizavimą „lengvinančių aplinkybių“: tam tikros aplinkybės, nuo seno siejamos su grėsme, padeda problemą parodyti kaip grėsmę. Žr.: Waever, (note 5) p. 14–15. Taigi Lietuvos santykių su Rusija istorinė patirtis lemia, kad Rusija lengviau suvokiama kaip grėsmė.

naikintuvo ginkluotę, nepateikė komisijai, tyrusiai incidentą, ją dominusios informacijos. Taigi vėl formuotas Rusijos, kaip Lietuvos atžvilgiu priešiška nusiteikusios ir grėsmę keliančios valstybės, įvaizdis. Tuo tarpu Rusija, nuo pat pradžių teigusi, kad incidentas yra nelaimingas atsitikimas, vėliau pagrįstai galėjo reikalauti nuolaužų ir lakūno grąžinimo. Šie jos reikalavimai atrodė suprantami, jei laikysimės Rusijos pateiktos versijos, kad naikintuvo katastrofa įvyko netyčia. Pagal šią logiką Lietuva, pareiškusi, kad tai nelaimingas atsitikimas, turėjo Rusijai atiduoti jos lėktuvą ir pilotą. Tačiau kartu manydama, kad tai galėjo būti provokacija, turėjo pagrindo to nedaryti ir pradėti įvykio tyrimą. Šiuo atveju netvirtą Lietuvos poziciją Rusijos reikalavimų akivaizdoje „išgelbėjo“ teisiniai aktai: Lietuva rėmėsi Lietuvos Konstitucija, pagal kurią ji naudojasi suverenitetu ir vykdo teisingumą savo teritorijoje. Be to, Rusijos naikintuvo piloto atžvilgiu taikytas Lietuvos baudžiamasis procesas, o ne tarptautinės konvencijos, į kurias apeliavo Rusija²⁵.

Atsisakius perduoti Rusijai sudužusį naikintuvą bei jo pilotą ir Rusijai pradėjus aktyvų informacinį puolimą prieš Lietuvą, Lietuva ėmė saugumizuoti priešišką Rusijos poziciją. Lietuvos Užsienio reikalų ministerija, reaguodama į Maskvos pretenzijas ir reikalavimus grąžinti sudužusį Rusijos naikintuvą „Su-27“ ir jo pilotą, pareiškė protestą Rusijai dėl prasidėjusios propagandinės kampanijos ir mėginimų diskredituoti Lietuvą, kaip NATO narę. Seimo Pirmininkas Artūras Paulauskas teigė, kad propagandiniai pareiškimai ir reikalavimai Rusija stengiasi paslėpti incidento esmę²⁶. Rusijos oficialių pareigūnų ir žiniasklaidoje pateikiama informacija buvo suvokiama kaip grėsmė Lietuvos informaciniam saugumui: buvo atkreiptas dėmesys į aštrėjančius Rusijos komentarus, siekį dominuoti informacinėje erdvėje, pateikiant savo įvykių versiją.

Lietuvoje sudarytos komisijos, tyrusios incidentą, išvadose atkreiptas dėmesys į prastą Rusijos karinių pajėgų padėtį, kuri įvardyta kaip kelianti grėsmę Lietuvai²⁷. Problema laikytas karinis Lietuvos pažeidimas ir Rusijos keliami karinė grėsmė dėl jos kariniame sektoriuje esančių problemų. Teigta, kad tokiems Rusijos veiksams turi būti duotas rimtas ir svarus atsakas, Rusija turės pasiaiškinti NATO, NATO oro policijos misija virš Baltijos valstybių turi būti stiprinama ir tapti nuolatine, reikia demilitarizuoti Kaliningrado sritį²⁸.

²⁵ ELTA, *G. Jasaitis: Rusijos naikintuvo pilotui galioja Lietuvos baudžiamasis procesas*, 2005 m. rugsėjo 23 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=7550038&categoryID=7&ndate=1127458028>, 05 10 2005.

²⁶ ELTA, *Propagandiniai pareiškimai apie naikintuvo Su-27 sudužimo tyrimą Rusija stengiasi paslėpti šio incidento esmę, spėja A. Paulauskas*, 2005 m. rugsėjo 21 d., http://www.paulauskas.lt/index_2005.asp?DL=L&TopicID=60&ArticleID=1163&Page=4&SearchTXT=&iDay=&iMonth=&iYear=, 15 10 2005.

²⁷ Vanagas J., „Naikintuvo avarijos priežastys: organizacinių, techninių ir žmogiškų veiksnių visuma“, 2005 m. spalio 4 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=7631465&categoryID=7&ndate=1128430828>, 08 10 2005.

²⁸ „Rezoliucija dėl incidento su Rusijos kariniu orlaiviu Su-27“, 2005 m. spalio 13 d., <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=263491&Condition2=>>, 19 10 2005.

3.3. Rusijos reakcija į incidentą

Rusijos pareigūnai nuosekliai ir vieningai laikėsi vienos avarijos priežasties versijos – tai buvo nelaimingas atsitikimas. Rusijos žiniasklaidoje dominavo valdžios išsakyta pozicija. Taigi Rusija incidento nelaikė grėsme ir iš pradžių nesiekė jo saugumizuoti. O tai padaryti ji galėjo, pavyzdžiui, pareikšdama, kad Lietuva numušė rusų lėktuvą. Šiuo atveju realios Lietuvos galimybės tai padaryti nebūtų svarbios, nes toks pareiškimas būtų skirtas vidaus arba užsienio auditorijai, nepajėgiai įvertinti Lietuvos karinių pajėgumų, tačiau kurią pakankamai lengvai įtikintų tokia informacija (lėktuvas sudužo Lietuvoje, Rusijos gyventojai ją laiko priešiška nusiteikusia valstybe, taigi versija, jog ji numušė pasiklydusį lėktuvą, jiems atrodytų įtikinama).

Rusijos propagandinė kampanija ir diplomatinis spaudimas prieš Lietuvą kilo Rusijai ėmus vis labiau piktintis incidento tyrimu ir tam tikras problemas traktuoti kaip grėsmes. Rusijos diplomatai Vilniuje įteikė notą, kuria Rusijos Užsienio reikalų ministerija (URM) pažadėjo atlyginti naikintuvo avarijos padarytą žalą ir paragino Lietuvą grąžinti lakūną bei lėktuvo „Su-27“ liekanas. Jie teigė, kad pilotas ir lėktuvas, kuris yra Rusijos Ginkluotųjų pajėgų turtas, pagal tarptautinę teisę turi imunitetą nuo Lietuvos valstybės jurisdikcijos ir turi būti grąžinti Rusijai²⁹. Blogėjęs dvišaliams santykiams dėl naikintuvo avarijos, Rusija vienašališkai nukėlė pusantrų metų planuotą ir rugsėjo 22-24 d. turėjusį įvykti Lietuvos ir Rusijos tarpvyriausybės komisijos posėdį. Šį sprendimą Rusijos URM motyvavo nurodydama aplinkybes, susiklosčiusias sprendžiant nukritusio naikintuvo klausimą, ir Lietuvos veiksmus naikintuvo piloto atžvilgiu. Lietuvos ambasados Maskvoje laikinasis reikalų patikėtinis buvo iškviestas į Rusijos URM, kur jam buvo pareikštas susirūpinimas dėl naikintuvo nuolaužų ir piloto grąžinimo vilkinimo, išsakytas nepasitenkinimas dėl Lietuvai kilusių abejonių, jog incidentas nebuvo nelaimingas atsitikimas³⁰.

Valstybių informacinė konkurencija remiasi siekiu padaryti savo požiūrį dominuojanti. Lietuvos pareiškimai (kad incidentas galėjo būti eilinė arba net iš anksto suplanuota Rusijos provokacija, siekiant išmėginti NATO gynybines galimybes) visiškai neatitiko to, kaip Rusija matė ir buvo linkusi pavaizduoti šį incidentą. Todėl toks Lietuvos požiūris į incidentą laikytas Rusijos informaciniam saugumui grėsme keliančia problema. Galiausiai atsisakius perduoti Rusijai sudužusį naikintuvą ir jo pilotą, Rusija ėmėsi aktyvaus informacinio puolimo prieš Lietuvą. Rusijos spauda, pavaldi valdžiai, tendencingai informavo apie sudužusį naikintuvą ir jo pilotą bei aktyviai kritikavo Lietuvą. Rusijos laikraščių antraštės skelbė: „Kaip ir reikėjo tikėtis, Lietuvos valdžia išprovokavo tarptautinį skandalą“, „Lietuvos krašto apsaugos ministras teigia, kad naikintuvo katastrofa – Rusijos suplanuota provokacija“, „Lietuviai sužūlėjo“ ir t. t.³¹

²⁹ BNS, ELTA, Lietuvos radijas, *Rusija paragino Lietuvą grąžinti lakūną ir lėktuvą*, 2005 m. rugsėjo 19 d., http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=7515121&categoryID=5995&ndate=1127121827_05_10_2005.

³⁰ DELFI, ELTA, BNS, *Maskva plečia diplomatinio puolimo prieš Lietuvą frontą*, 2005 m. rugsėjo 21 d., http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=7532582&categoryID=7&ndate=1127298207_24_09_2005.

³¹ Vyšniauskaitė B., Procenka A., „Iš Rusijos sostinės – įniršio ir melo purlai“, *Lietuvos rytas*, 2005 m. rugsėjo 21 d.

Konstantinas Kosačiovas, Rusijos Valstybės dūmos Tarptautinių reikalų komiteto pirmininkas, tvirtino, jog Lietuva nenori, kad Rusija dalyvautų tiriant įvykį, kad neleidžiama objektyviai ir visapusiškai ištirti incidento, kuris yra tiesiog nelaimingas atsitikimas: „analizuodamas iš Lietuvos ateinančią informaciją pastebiu, kad yra nemažai bandymų tuos santykius pavaizduoti kaip priešiškus, nors taip galbūt visai nėra“³². Lietuva buvo suvokiama kaip priešiška Rusijos atžvilgiu valstybė³³. Manyta, kad tirdama rusų naikintuvo incidentą ji keršija už Rusijos ir Vokietijos susitarimą dėl Šiaurės Europos dujotiekio. Rusijos žiniasklaidoje naikintuvo pilotas Trojanovas vaizduotas kaip didvyris, kuris nukreipė krintantį lėktuvą nuo gyvenvietės, arba kankinys, patekęs į priešų nelaisvę³⁴.

Įdomu tai, kad incidentu Rusija pasinaudojo, kad desaugumizuotų NATO grėsmę. Rusijos karinių oro pajėgų vadas Vladimiras Michailovas kritikavo NATO vykdomą Baltijos šalių oro erdvės kontrolės misiją: teigė, kad Rusija neplanavo tikrinti NATO gynybos galimybių, tačiau incidentas atskleidė priešlėktuvinės gynybos trūkumus³⁵. Be to, Rusijos žiniasklaidoje buvo teigiama, kad Lietuvos Karinių oro pajėgų vadas Jonas Marcinkus pareigų neteko dėl Lietuvos oro erdvės apsaugos spragų, kurias atskleidė naikintuvo avarija (oficiali Lietuvos versija – Marcinkus viršijo kompetenciją bendraudamas su Rusijos oro pajėgų atstovais). Taigi oro erdvės pažeidimas buvo išnaudojamas menkinant Lietuvos įstojo į NATO reikšmę ir NATO galią, kuri, vykstant NATO plėtrai, kėlė didelį susirūpinimą Rusijai.

4. Incidento sukeltų problemų (de)saugumizavimo pasekmės

4.1. Lietuvos vykdyto (de)saugumizavimo vertinimas

Narystė NATO buvo vienas svarbiausių Lietuvos užsienio ir saugumo politikos tikslų. Įstojus į Aljansą kelti nauji siekiai: įsitvirtinti NATO, užtikrinti visavertį ir aktyvų Lietuvos dalyvavimą Aljanse³⁶. Lietuvos bandymai po

³² ELTA, K. Kosačiovas: nuo naikintuvo avarijos tyrimo priklausys, ar Lietuva ir Rusija liks draugiškos valstybės, 2005 m. rugsėjo 23 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=7550004&categoryID=7&ndate=1127422800>, 02 10 2005.

³³ Аксенов П., „Необъяснимая авиакатастрофа“, 19.09.2005, <http://lenta.ru/articles/2005/09/19/su/>, 05 10 2005.

³⁴ „Пилот российского Су-27 спасал литовскую деревню Йотишкиу?“, 19.09.2005, <http://news pravda.ru/abroad/2005/09/19/81490.html>, 05 10 2005; Ворсобин В., „Супруга пленного летчика получила персональный Ту-134“, 18 сентября 2005, <http://www.kp.ru/daily/23580.5/44588/>, 05 10 2005.

³⁵ ELTA, Rusijos KOP vadas: skrydžio iš Sankt Peterburgo į Kaliningradą organizavimas – gėdingas, 2005 m. rugsėjo 26 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=7572085&categoryID=7&ndate=1127682000>, 05 10 2005.

³⁶ Paminėti tik tie tikslai, kurie susiję su Lietuvos naryste NATO, URM, Lietuvos Respublikos politinių partijų susitarimas dėl pagrindinių valstybės užsienio politikos tikslų ir uždavinių 2004–2008 m., http://www1.urm.lt/data/2/LF914183242_partijusutarimas.htm, 15 10 2005.

incidento saugumizuoti karinius aspektus lėmė tai, kad sudarytas Lietuvos, kaip kariniu požiūriu silpnos valstybės, įvaizdis. Sustiprintas suvokimas (kuris buvo susilpnėjęs po Lietuvos įstojimo į NATO), kad Lietuva nėra saugi kariniu požiūriu. Lietuvoje pasigirdo ir radikalių pareiškimų, jog investicijos į krašto apsaugą yra per didelės ir nepasiteisina, taip pat kaip ir narystė NATO. Po naikintuvo „Su-27“ avarijos Rusijos spauda ir pareigūnai pateikė daug neigiamos informacijos apie NATO, informacija pasirodė ir Lietuvos žiniasklaidoje. Taip Rusija stiprino Lietuvos gyventojų sąmonėje abejones NATO teikiamomis saugumo garantijomis ir išprovokavo kai kuriuos Lietuvos pareigūnus reikšti susirūpinimą NATO pozicija dėl incidento.

Lietuvos kritikos NATO susilaukė dėl kelių priežasčių: pirma, todėl, kad neužkirto kelio incidentui – naikintuvo įsiveržimui į Lietuvos oro erdvę; antra, nes neprišėdėjo prie incidento tyrimo; trečia, kad nepateikė šio incidento politinio vertinimo ir nesuteikė paramos atsispirti Rusijos informaciniam spaudimui. Taip buvo stiprinamas nepasitikėjimas NATO, didinamas nesaugumo jausmas. Saugumizuodama incidentą (teigdama, jog į ją reikia reaguoti ir iškilusias problemas spręsti ypatingomis priemonėmis) kariniame ir informaciniame saugumo sektoriuose Lietuva iš dalies diskreditavo NATO, nes NATO šios problemos neaktualizavo. Kritikuodama Aljansą dėl jam priskiriamų funkcijų neatlikimo, o jo poziciją po incidento vertindama kaip neveiklumą, Lietuva saugumizavo patį Aljansą, t. y. Lietuva NATO poziciją ėmė laikyti grėsme savo saugumui, nes jis neapsaugojo oro erdvės ir neparėmė spaudžiant Rusijai. Remiantis šiuo incidentu imta spręsti Lietuvos oro erdvės stebėjimo ir kontrolės sistemos modernizavimo klausimą. Tačiau galima pastebėti, kad sukeltas triukšmas dėl incidento, Lietuvos karinio saugumo problemų aktualizavimas ir saugumizavimas informacinio saugumo požiūriu atnešė daugiau naudos Rusijai nei Lietuvai. Įvykis parodė, kad narystė NATO savaime negarantuoja saugumo. Karinio saugumo problemų eskalavimas sumažino psichologinį visuomenės saugumo jausmą (kuris atsirado Lietuvai įstojus į NATO). Taip pat sumenkino NATO įvaizdį ir pasitikėjimą Aljanso teikiamomis gynybos garantijomis: net 60 % gyventojų nurodė mažiau pasitikintys NATO nei iki rugsėjo 15 d. įvykusios naikintuvo avarijos³⁷.

Nors Lietuvos karinių pajėgų atstovai incidento nevertino kaip karinės grėsmės, viešosiose diskusijose atkreiptas dėmesys, kad būtina gerinti oro erdvės apsaugą, prašyti nuolatinės NATO misijos, demilitarizuoti Kaliningrado sritį. Karinės grėsmės saugumizavimas karinio saugumo požiūriu Lietuvai buvo naudingas. Tačiau dėl minėto neigiamo poveikio informacinio saugumo požiūriu karinio saugumo problemos efektyviau būtų sprendžiamos jų nesaugumizuojant (sprendžiant įprastoje politinėje darbotvarkėje, kaip į tai reagavo NATO).

Svarbu tai, kad Lietuva matė incidentą kaip karinę grėsmę visam NATO: krašto apsaugos ministras Kirkilas pareiškė, jog „tai, kas vyksta, ir tai, kas įvyko, yra akivaizdi grėsmė mūsų, NATO ir ES, saugumui“³⁸. Pastebėtina ir tai, kad didžioji dalis Rusijos skleidžiamos informacijos, susijusios su incidentu,

³⁷ „Sumenko pasitikėjimas ir šalies kariuomenė, ir NATO“, *Lietuvos rytas*, 2005 m. lapkričio 2 d.

³⁸ „Krašto apsaugos ministras pateikė savo preliminarį išvadą“, (note 23).

buvo nepalanki NATO. Tačiau nei atskirų valstybių, nei NATO lygmeniu ši informacija, net jei neoficialiai ir laikyta problema, oficialiai nebuvo įvardyta kaip grėsmė, t. y. liko desaugumizuota. Taigi NATO dėl incidento iškilusių problemų nesaugumizavo nei kaip karinių, nei kaip informacinių grėsmių.

NATO oficialioje pozicijoje Rusijos atžvilgiu akcentuota, kad Rusija yra NATO partnerė, pabrėžiama bendradarbiavimo su Rusija svarba. Lietuva, saugumizuodama incidentą kaip grėsmę, stiprindama Rusijos, kaip priešiškos valstybės, suvokimą, sustiprino savo, kaip galbūt jautriai reaguojančios ir geriems NATO–Rusijos santykiams kenkiančios valstybės, įvaizdį. Lietuvos reakcija prieštaravo oficialiai NATO pozicijai. Komentuodamas incidentą NATO generalinis sekretorius Jaap de Hoop Schefferis akcentavo, kad Rusija laikoma Aljanso partnere. Tuo tarpu Lietuvos pareigūnai kalbėjo apie priešišką Rusijos nusiteikimą Lietuvos atžvilgiu. Nuosaiki Vakarų reakcija buvo nukreipta į pragmatiško bendradarbiavimo su Rusija išlaikymą. Vertinant Vakarų poziciją, viena vertus, galima teigti, kad NATO reakcija buvo per silpna ir neadekvati norint spręsti santykiuose su Rusija kylančias problemas ir ypač joms užkirsti kelią. Tai, kad avarija nesusilaukė Vakarų valstybių reakcijos, paskatino Rusiją reikšti agresyvesnę poziciją Lietuvos atžvilgiu ir dominuoti informacinėje erdvėje. Kita vertus, galbūt problemų desaugumizavimas santykiuose su Rusija (ir konkrečiai informacinio saugumo požiūriu) būtų geresnis jų sprendimo būdas. Rusija savo santykius su Baltijos valstybėmis grindžia konfrontacija. „Išorės priešai“ jai reikalingi norint mobilizuoti vidaus resursus, nukreipti dėmesį nuo vidaus problemų ar apkaltinti dėl jų. Todėl išitraukimas į Rusijos inicijuojamas provokacijas („apsižodžiavimus“) daugiau naudos atneštų Rusijai. Be to, Vakarai visada skeptiškai žiūrėjo į tai, kad jų struktūrose bus su Rusija konfrontuojanti valstybė. Galima manyti, kad JAV ambasadoriaus Mullo išsakytas pagyrimas Lietuvos valdžios atstovams „už jų profesionalumą ir ramią reakciją“³⁹ tiriant šį incidentą taip pat buvo netiesioginė nuoroda į tai, kokios Lietuvos reakcijos į incidentą pageidautų Vakarų partneriai.

Saugumizuojant Rusijos informacinį puolimą prieš Lietuvą buvo atkreiptas dėmesys į Rusijos daromą spaudimą Lietuvai ir reaguota į tai diplomatinėmis priemonėmis. Teigiamai vertinti galima tai, kad Lietuva neįsitraukė į Rusijos provokacijas. Antra, neigiamai reikėtų vertinti puolamąsias Lietuvos pozicijas informacinėje kovoje: Lietuva iš esmės gynėsi, t. y. reagavo į Rusijos pateikiamas incidento interpretacijas, užuot aiškiai pareiškusi savo poziciją konkrečiais klausimais.

4.2. Rusijos vykdyto (de)saugumizavimo pasekmės

Rusijos priešiškus Lietuvos (ir kitų Baltijos valstybių) atžvilgiu dažnai perkeliama į informacinę erdvę. Pavyzdžiui, Rusijos pareigūnai teigia, kad Rusijos įvaizdį užsienyje gadina Baltijos valstybės ir Lenkija: „[...] jų įstojimas į ES ir NATO

³⁹ BNS, „S. Mullas: Lietuva ne viena katastrofos akivaizdoje“, 2005 m. rugšėjo 23 d., <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=7555153&categoryID=7&ndate=1127422800, 24 09 2005>.

nepakėlė piliečių gyvenimo lygio. Todėl dabartine antirusiška kampanija siekiama atitraukti dėmesį nuo šių šalių socialinių, ekonominių ir politinių problemų⁴⁰. Baltijos valstybes laikydama savo įtakos ir interesų zona, jų savarankiškumą ir orientaciją į Vakarų Rusija laiko kaip prieštaraujančius savo nacionaliniams interesams. Kaip jau minėta, jai „išorės priešai“ reikalingi norint mobilizuoti vidaus resursus, nukreipti dėmesį nuo vidaus problemų ar net apkaltinti dėl jų. Svarbu ir tai, kad tokia informacija skiriama ne tik vidaus, bet ir užsienio auditorijoms.

Taigi, pirma, pasinaudodami incidentu Rusijos pareigūnai formavo Lietuvos, kaip Rusijai priešiškos valstybės, įvaizdį ir stiprino savo visuomenės antilietuviškas nuotaikas. Jie siekė pristatyti incidentą taip, kad dėl visko atrodytų kalta Lietuva, parodyti Lietuvos konfliktiškumą. Nuolat pateikiami kaltinimai Baltijos šalims nedraugiškumu daro poveikį Rusijos visuomenei. Apklausa rodo, kad rusai priešiškesniausiai jų atžvilgiu nusiteikusių šalimis laiko Latviją ir Lietuvą⁴¹.

Antra, saugumizuodama sau nepalankią informaciją, kurią skelbė Lietuva, Rusija elgėsi remdamasi savo Informacinio saugumo doktrina. Joje yra išsakytas siekis apsaugoti Rusijos „nacionalinius interesus informacinėje srityje“⁴². Tai reiškia, kad Rusijos valdžios oficiali pozicija įvairiais klausimais turi būti efektyviai pristatoma savo bei tarptautinei visuomenei, siekiant apsaugoti nacionalinį patriotizmą, vertybes ir kt.

Trečia, NATO grėsmės desaugumizavimas turėjo padaryti poveikį Rusijos visuomenei: išlaikytas NATO, kaip priešo, įvaizdis (pristatant NATO narę Lietuvą kaip priešišką Rusijai valstybę), tačiau kartu parodyta, kad šis priešas yra silpnas (NATO neužkirto kelio incidentui, aiškiai neparėmė Lietuvos). Nesėkmingas naikintuvo skrydis Rusijai buvo sėkmingas tuo požiūriu, jog parodė, kad prie Rusijos artėjantis NATO nekelia tokios grėsmės, kaip manyta iš pradžių. Be to, šio incidento metu Rusijai desaugumizuojant NATO, santykiai su Aljansu perkelti į politinės darbotvarkės sritį. Tai gali rodyti jos siekį stiprinti bendradarbiavimą su NATO per dialogą, o ne konfrontaciją. Tai, kad Rusija su NATO stengiasi bendradarbiauti vis mažiau konfrontuodama su Aljansu, galima buvo matyti jai nustojus aktyviai priešintis NATO plėtrai. Rusija ilgą laiką nelaikė Aljanso tarptautinės arenos veikėju, su kuriuo ji galėtų bendradarbiauti. Tačiau vėliau šis požiūris ėmė keistis Rusijai gilinant kontaktus su NATO, stiprinant politinį dialogą per NATO–Rusijos Tarybą. Rusijos elgesys „Su-27“ atveju patvirtina tai, kad ji stengiasi įgyti daugiau palankumo tarp NATO šalių ir gilinti santykius su Aljansu.

⁴⁰ Spraunius A., „Šizofreniški Baltijos šalių ir Rusijos santykiai“, *Laikas*, 2005 m. rugpjūčio 8 d., <http://www.delfi.lt/news/daily/comments/article.php?id=7244902>, 12 08 2005.

⁴¹ Apklausa buvo surengta 2005 m. gegužės 13–18 d. ELTA, *Apklausa duomenimis, rusai priešiškesniausiai nusiteikusių šalimis laiko Baltijos valstybes*, 2005 m. birželio 9 d., http://politika.lt/index.php?cid=695&new_id=4301, 12 08 2005.

⁴² Совет Безопасности Российской Федерации, *Доктрина информационной безопасности Российской Федерации*, № Пр–1895, 9 сентября 2000, <http://www.scrf.gov.ru/Documents/Decree/2000/09-09.html>, 05 10 2005.

Išvados

Tiek gegužės 9-osios problema, tiek „Su-27“ incidentas parodė, kad analizuojant informacinį saugumą daug svarbiau yra tai, kaip informacija (apie gegužės 9-ąją, Baltijos šalių okupaciją, „Su-27“ avarijos priežastis ir kt.) suvokiama, o ne ar iš tiesų atspindi realų įvykį.

Taigi remiantis saugumizavimo perspektyva ir vertinant, kaip valstybės suvokė gegužės 9-osios minėjimą ir ką saugumizavo, o po to palyginus jų elgesį su deklaruojamais nacionalinio saugumo ir užsienio politikos tikslais, galima daryti tokias išvadas. Pirma, sprendimas dėl gegužės 9-osios galėjo sukelti pavojų Lietuvos informaciniam saugumui. Tačiau saugumizuodama dalyvavimą minėjime Lietuva išvengė netiesioginio pritarimo Rusijos pateikiamam požiūriui į istorinius faktus ir galimų manipuliacijų, jog Lietuva su jomis sutinka. Antra, nors Lietuvos pozicija neatitiko jos Vakarų partnerių sprendimo dėl dalyvavimo minėjime, tačiau šiuo atveju Lietuvai buvo labai svarbus patvirtinimas, kad tokia jos pozicija yra suprantama ir pateisinama. Trečia, saugumizuodama Rusijos skelbiamą dezinformaciją apie istorinius faktus, Lietuva jai neleido įtvirtinti savo požiūrio globalioje informacinėje erdvėje. Lietuvos pasipriešinimą Rusijos informaciniam spaudimui dar labiau sustiprino neįsitraukimas į Rusijos inicijuotas diskusijas dėl istorinių faktų ir reikalavimas padengti okupacijos žalą ją laikant akivaizdžiu faktu. Visa tai rodo, kad Lietuvos elgesys ir padaryti sprendimai atitiko jos saugumo interesus.

Rusijos informacinis puolimas prieš Lietuvą gegužės 9-osios problemos kontekste nebuvo efektyvus. Juo neįgyvendinti Rusijos siekiai sukelti tarptautinės bendruomenės abejones okupacijos faktu, diskredituoti Lietuvą ir kt. O viso to Rusija siekė norėdama stiprinti įtaką valstybėje, kurią laiko savo interesų zona. Tačiau pažymėtina, kad Rusija toliau sėkmingai vykdė savo visuomenės dezinformavimo kampanijas, kurdamą Lietuvos, kaip išorės priešo, įvaizdį.

Rusija, „Su-27“ avarijos atveju (de)saugumizuodama tam tikras problemas, elgėsi pagal anksčiau savo deklaruotus interesus, įtvirtintą suvokimą apie nacionalinį saugumą ir grėsmes. Be to, atsižvelgiant į tai, kaip Lietuva suvokė incidentą, kokias problemas saugumizavo, galima daryti išvadą, kad tai ne itin derinosi su jos nacionaliniais interesais. Lietuvos elgesys (gana priešingos nei oficiali NATO pozicija Rusijos atžvilgiu laikymasis, paties Aljanso kritika, kuri stiprino nesaugumo suvokimą) naudingesnis buvo ne jai pačiai, o Rusijai. Trečia, tai leidžia daryti išvadą, kad tyrimas, atliktas remiantis objektyvistiniu požiūriu ir analizuojant tik valstybių nacionalinius interesus (neatliekant jų suvokimo tyrimo), būtų paaiškinęs tik Rusijos veiksmus. Lietuvos atveju požiūris per nacionalinių interesų prizmę netinkamas, kadangi ji jais nuosekliai nesivadovavo, o jos elgesys prieštaravo deklaruotiems užsienio ir saugumo politikos siekiams.

Galiausiai galima teigti, kad pati saugumizavimo praktika (konkretus saugumizavimo atvejis), kai imama eskaluoti problemą, kuri turi būti pripažinta grėsme, gali būti suvokiama kaip informacinė grėsmė. Informacinę ataką

vykdanti valstybė gali siekti, kad jos priešininkė saugumizuotą konkrečią problemą. Taip atakuojamoje valstybėje siekiama destabilizuoti padėtį (šiuo atveju sukeltas nepasitikėjimas ir nepasitenkinimas Lietuvos naryste Aljanse), suaktualinti problemas, į kurias visuomenė jautriai reaguoja (diskredituotas NATO, Aljanso teikiama gynyba). Rusijos naikintuvo avarija buvo svarbesnė informacinio nei karinio saugumo požiūriu, kadangi daugiausia pasekmių lėmė ne pats įvykis, o incidento interpretacijos ir informacijos apie jį eskalavimas.